

Når stel bliver politik

Flora Danica-stellet mellem diplomatiske myter og landboreformer

Jesper Munk Andersen

I sommeren 2002 kunne gæster på *Gammel Estrup* fordybe sig i historien om det prægtige Flora Danica-stel og opleve såvel steldele fra det originale service som et veldækket taffelbord med nyproducerede stykker fra *Royal Copenhagen*. Et prægtigt skue forankret på museet i den dramatiske fortælling om Christen greve Scheels (1743-71) skæbne ved det russiske hof. Ifølge fortællingen blev den charmerende danske udsendte her skaffet ublu af vejen midt i en ellers lovende karriere, da kejserinde Katharina den Store (1729-96) tilsyneladende udviste for stor interesse for ham.¹ Da selvsamme Katharina den Store ifølge myterne senere skulle være den glade modtager af det prægtige stel med den danske flora – hvis altså ikke hun forud for færdiggørelsen var afgået ved døden – blev familien Scheel, Rusland og Flora Danica-

servicet på smukkeste vis vævet ind i hinanden og periodens udenrigspolitiske spil, da stellet blev præsenteret på *Gammel Estrup*.

Forbindelsen mellem det historiske stel og den jyske herregård behøver imidlertid ikke nødvendigvis gå ad den lange udenrigspolitiske vej over Rusland og rumme en tidsforskydning på henved 20 år fra Christens Scheels død til Flora Danica-servicets produktionsopstart i 1789. For måske ligger samhørigheden mellem *Gammel Estrup* og stellet anderledes lige for i en indenrigspolitisk ramme, og måske skal forklaringen på fremstillingen af pragtservicet slet ikke ses i samme sammenhæng som Christen Scheels færd i det russiske, men derimod i hans søn Jørgen lensgreve Scheels (1768-1825) noget forbeholdne indstilling til landboreformernes gennemførelse omkring 1790.

Et rygte og en myte

Lige så sagnomspundet fortællingen om Christens Scheels skæbne i Rusland er, lige så omgærdet med gisninger og myter er beretningen om Flora Danica-stellet. I dag verdens bedst bevarede pragtservice fra 1700-tallet med i alt 1.530 steldele bevaret. Således er blandt andet historien om stellet's samhørighed med den russiske kejserinde indtil videre hovedsageligt en virkelig god fortæl-

Den giftige plante kærpadderok, Equisetum Palustre L., sat til skue på Flora Danica-stellets gennembrudte dessertfad. Et illustrativt billede på servicets botaniske fokus, hvor selv skadelige planter blev oplistet med henblik på forventet udnyttelse. Kongernes Samling. Foto: Iben Kaufmann.

ling baseret på et meget simpelt kildemæssigt grundlag. Mere præcist på en række rygter i hovedsageligt tyske aviser – bragt i 1790 – samt en enkelt dansk kilde. Nemlig et dagbogsnotat ført af en bornholmsk læge i 1794. De historiske kilder er således begrænsede, men den folkelige tradition om det udenrigspolitiske sigte med pragtservicet er til gengæld stærk. Helt tilbage til 1819 kan beretningen følges,² da en svensk gæst på *Rosenborg* fik den overleveret, og siden er den blevet fortalt og genfortalt utallige gange – ikke alene på *Gammel Estrup* men også i *Kongernes Samling* og den dag i dag endnu på *Royal Copenhagens* hjemmeside.

Det er måske derfor på sin plads endnu engang at dykke ned i kilderne fra 1790'erne for at undersøge, om de er valide, eller om de blot står i vejen for andre udlægninger af det historiske stel. Omtalen i de tyske aviser kan spores tilbage til en bemærkning i den nordtyske avis *Hamburgischen Unpartheyischen Correspondenten* fra den 19. juni 1790, hvor der står at læse, at på den kongelige "... porcelænsfabrik arbejdes der på en service af stor værdi, hvor hele *Flora Danica* er placeret på skåle og tallerkener. Det siges at være for en stor monark".³ I takt med at nyheden om stellet bevægede sig ned gennem det tyske rige, gik modtageren af servicet fra ubestemt til bestemt form, så beskrivelsen i *Gazette de Cologne* 13

dage senere lød, at der nu "... ingen tvivl [er] om, at det er en gave beregnet til Ruslands kejserinde".⁴ Hvorvidt avisen er kommet i besiddelse af yderligere informationer, eller om forklaringen på koblingen mere er en fjer, der på kort tid blev til fem høns, lader sig ikke afgøre. Sidstnævnte udlægning ligger dog lige for, da beretningen i den hamborgske avis blev efterfulgt af nyheden fra Helsingør om russiske flådetroppers manøvrering.

Lidt samme fornemmelse melder sig i den indtil videre eneste danske kilde fra produktionens samtid, der omtaler kejserinden som modtager. Nemlig dagbogen fra Bornholm ført af den øjensynligt sindsforvirrede læge, Frederik Vilhelm Peter Fabricius (1742-1817).⁵ I februar 1794 modtog Fabricius besøg af en unavngiven søn af Frantz Henrich Müller (1732-1820), direktør for *Den Kongelige Danske Porcelænsfabrik*.⁶ Under samtalen med sin gæst fik Fabricius ifølge dagbogen oplyst, at fabrikken:

[...] for tiden gjorde et porcelæns service på 100 kuverter med *Flora Danica* på til kejserinden, som koster 40000 rigsdaler; de havde gjort et frokoststel til kronprinsen, som jeg tror koster 1000 rigsdaler, og en vase, som koster 4500 rigsdaler. Hans broder skulle være sikret embedet som faderens efterfølger på fabrikken; de kunne levere og billigere varer end andre fabrikker, men det kneb trods alt med afsætningen, fordi porcelæn stadig var dyrere; i farven havde Sachserne (Meissen) dog et forspring for dem (på grund af massen?). Geheimeråd Holmskiolds samling af... mineraler har kongen købt for 36000 rigsdaler han mente den var den største samling i Europa.⁷

Kejserinde Katharina den Store i kroningsdragt portrætteret 1766-67 af den danske maler Vigilius Eriksen (1722-82). Olie på lærred, Statens Museum for Kunst.

Oplysningerne i dagbogen faldt i en længere informationsstrøm og er formentlig af den grund blev talt dybere end virkeligheden kan bære – hvis ikke unøjagtighederne skyldes lægens efterfølgende udlægning? I hvert fald er der flere uoverensstemmelser med virkeligheden – overdrivelser – som svækker kildens udsagn. I 1794 var Flora Danica-stellet endnu alene bestemt til 80 kuverter – først i 1797 blev det besluttet at udvide antallet til 100 – og prisen var fortsat ikke fastsat. Ved den endelige levering i 1803 af det udvidede stel lød prisen på 23.224 rigsdaler 48 skilling og ikke på de 40.000 rigsdaler, som Fabricius noterede. Også det omtalte frokoststels pris er i dagbogen sat højt,⁸ som tilfældet også er med den dyre vase, der ikke blot er talt op i pris, men også må være udsat for en tidsforskydning. Vasen er nemlig angiveligt identisk med den pragtvase, som endnu findes i *Kongernes Samling*, og som kronprinsen fire år før i 1790 købte for 1.500 rigsdaler i fødselsdagsgave til sig selv.⁹ Selvom alle oplysningerne i Fabricius' notater således ikke stemmer overens med virkeligheden, kan dagbogen dog ikke afskrives som det rene ævl. Beskrivelserne af Flora Danica-servicets tilblivelse, kongehusets erhvervelse af den naturvidenskabsinteresserede Theodor Holmskiolds (1731-93) mineralsamling samt den unavngivne brors tiltænkte rolle som Müllers efterfølger passer med, hvad der faktisk skete.¹⁰ Hvorhenne i spektret mellem sandheder og overdrivelser oplysningen om stallets slutdestination hos en unavngiven kejserinde skal placeres, lader sig ikke afgøre. For er informationen korrekt eller blot en videregivelse af de verserende rygter, der efterhånden også må være nået Danmark og solskinsøen i Østersøen?

Det rygtemæssige afsæt til trods har myten om Katharina den Store siden levet videre som en nærmest skinbarlig sandhed. Måske fordi fortællingen er virkelig

god, eller måske fordi beretningen trods tvivlsomt ophav fortsat er det eneste reelle bud på et formål med Flora Danica-stellet og en modtager? Er det tilfældet, er en god myte jo bedre end et afgrundsdybt hul af uvidenhed. Såvel kongehusets arkivalier, porcelænsfabrikkens arkiv som de bevarede udenrigspolitiske korrespondancer er alle blottet for oplysninger om stallet. Her er med andre ord intet at komme efter, der kan klarlægge et formål med produktion, hvem der stod bag bestillingen, eller om Katharina den Store overhovedet var interesseret i at modtage servicet. End ikke det eksakte tidspunkt for produktionsopstarten er muligt at finde i arkiverne. I de første år af servicets fremstilling er viden om stallets tilblivelse primært baseret på udenlandske rejsebeskrivelser, der under besøg i København besigtigede porcelænsfabrikken. Det er således fra en skotsk rejsende, vi første gang har kildemæssigt belæg for stallet, da skotten James Wright i oktober 1789 på fabrikken så porcelænsmalerne gengive “... *hele Flora Danica svarende til originalerne i maleri på et sæt tallerkner*”.¹¹

Nationale toner

De næste vidnesbyrd, der giver mulighed for at komme stallets formål eller mangel på samme nærmere, stammer fra årene efter. I 1790 besøgte de to franskmænd – Alphonse de Fortia de Piles (1758-1826) og Pierre-Marie-Louis de Boisgelin de Kerdu (1758-1816) – porcelænsfabrikken og nedfældede sirligt, hvad de så og hørte:

Det smukkeste produkt, der vil udgå fra denne virksomhed, i hvert fald i lang tid, er et komplet service, hvor alle planterne fra Flora Danica, som de er i virkeligheden, vil blive

*Omsætningen af de todimensionelle kobberstik fra Flora Danica-bogværket til steldelenes runde og kurvede former må sine steder have været en udfordring for porcelænsmalerne. På utraditionel vis måtte gengivelsen af trådsiv, *Juncus Filiformis L.*, på den ovale vinkøler her lægges ned for at få plads til den lange plante. Kongernes Samling. Foto: Iben Kaufmann.*

repræsenteret: hver på et stykke porcelæn af forskellig størrelse, afhængig af deres dimensioner. På bagsiden vil man finde planternes navn: de bliver klassificeret efter Linnés system. Den nøjagtighed, de er optegnet med, er sådan, at de berømte malere på virksomheden ikke vil påtage sig et så bundet arbejde. Det komplette service vil bestå af omkring 1100 stykker, og vil koste mellem 10.000 og 12.000 rigsdaler. Det skal også repræsentere dragterne hos de forskellige folk, der er underkastet dansk herredømme, og militærets uniformer. Det var stadig ikke afgjort, da vi så det, hvem det er tiltænkt.¹²

Franskmændenes oplysninger er ikke blot væsentlige til at kaste lys over stallets tilblivelseshistorie, men rummer også informationer, som bekræftes i islændingen Grímur Jónsson Thorkelíns (1752-1829) beskrivelse af kronprinsens virke og engagement i blandt andet porcelænsfabrikken året efter:

Desforuden betaler hans Kongelige Høihed aarlig en vis Sum til Videnskabs Mænd og unge Personer af haabefulde Talenter hjemme og udenlands. Den ærlige, men trængende Haandværksmand, er heller ikke udelukket fra hans Kongelige Høiheds Goddædighed; f. Ex. Porcelains Fabriken oprettet i Kiøbenhavn, som for nyelig har erholdt de meest smigrende Prøver på Prindsens Yndest. Han har befalet et Taffel-Service at forfærdiges, forestillende det ganske Flora Danica, malet efter Naturen, Stellet skal prydes med et fuldstændigt Antal af alle Urter

voxende i de Danske Riger, ordnet efter den Clasification, den udødelige Linneus har givet, tillige med Navnene under paa Latin og Dansk, Fadene forestille Blomsterne og Figureerne de forskellige Klædedragter baaren af Bønderne i Dannemark, Norge og Holsteen.¹³

Selvom Thorkelín fejlagtigt oplyser, at teksten på bagsiden af steldelene vil blive gengivet på både dansk og latin – kun de latinske navne blev anført – og selvom den svenske botaniker Carl von Linnés (1707-78) system ikke blev fulgt – som angivet i begge kilder – er informationen dog så enslydende, at vi her må anse dem for troværdige.¹⁴ Det gælder også oplysningerne om monotonien i dekorationsmalernes arbejde, der omkring 1790 tilsyneladende begyndte at skabe utilfredshed på fabrikken. På de talrige steldele var der – som det endnu kan ses på det bevarede service – nemlig ikke plads til den store kunstneriske frihed i dekorationsarbejdet. Porcelænsmalernes arbejde bestod alene i at få de botanisk korrekte kobberstik fra bogværket af samme navn så præcist overført til steldelene som overhovedet muligt. Fokus lå på akkuratesse, på tilpasning af de todimensionelle kobberstik til de krumme, runde og modulerede steldele og på høj grad af serieproduktion. Netop i den slaviske overførelse findes ikke alene grunden til de akkordbetalte porcelænsmaleres vægring, men også Flora Danica-stallets helt særlige særkende. Få samtidige stel er så dekorativt bundet til et forlæg som Flora Danica-servicet, der om noget må betragtes som et reklametiltag for det bagvedliggende bogværk.

For det er netop, hvad stellet er – en promovning sat på skrøbeligt porcelæn og svøbt i forgyldninger af arbejdet med at indsamle, registrere og i smukke kobber-

Harmoniske bønder og ordnet natur var ikke kun at finde i Flora Danica-servicet, men også i samtidens billedkunst. Det ses her hos C.W. Eckersberg (1783-1853), der i 1810 gengav det mønske landskab set fra en stente. Sirligt inddelte marker, bøndergårde spredt ud over landskabet og virksomme bønder i et øjeblik afslappet snak i forgrunden var sindbilledet på landboreformernes hensigter. Olie på lærred, Statens Museum for Kunst.

Multebær, *Rubus Chamaemorus L.*, var den første plante gengivet i *Flora Danica*-værket, der løbende udkom i hæfter af 60 planter. Det smukke kobberstik blev også benyttet som reklame for det kommende storværk, som der kunne abonneres på. Fire rigsdaler kostede et ufarvelagt hæfte, og hele ni rigsdaler måtte der til, hvis der ønskedes farver på kobberstikkene. Kobberstik: Det Kongelige Bibliotek.

stik gengive de vilde planter i den danske konges riger. Som Christian Dreyer i 1790 noterede, så er det "... os ikke nok, at vi have *Flora danica* på Papir; hvad mener De vel, man agter at see den paa Porcelain".¹⁵ Stellet var med andre ord en afledt reklame for det storstilede kortlægningsarbejde, der tog sin begyndelse i 1752 med botaniker og nationaløkonom Georg Christian Oeders (1728-91) ansættelse, og som først stoppede i 1883 med udgivelse af sidste supplementshæfte i *Flora Danica*-serien. Da var 3.240 vilde planter beskrevet fra et rige, som ved begyndelsen af bogværket bredte sig fra grevskabet Delmenhorst i syd til Grønland og Finmarken i nord, og som 131 år senere var reduceret til en miniputstat med grænse ved Kongeåen. Mens stellet blev fremstillet, pågik kortlægningsarbejdet, der hæfte for hæfte kortlagde naturen, og som på porcelænet fik den sælsomme funktion ikke alene at reklamere for bogværket, men også i overført betydning at give den spisende et indblik i de potentialer, som i naturen i det vidt forgrenede rige blot ventede på at blive udnyttet.

Et oplysningsprojekt

Flora Danica-servicets dekorationer er således ikke alene et billede på de vilde planter, som voksede i de områder, som var underlagt den danske konge, men også et subtilt billede på netop rigets potentialer. Tanken bag hele *Flora Danica*-projektet sigtede på at få skabt overblik over de uudnyttede ressourcer, som fandtes i Vorherres frie natur, og som ved systematik og vidensindsamling rummede muligheder for fremdrift og vækst. *Flora Danica*-bogværket var med andre ord et produkt af Oplysningstidens tanker – ikke alene i de systematiske og videnskabelige tiltag til indsamling og oplysning, men i lige så høj grad i den profittanke og nytteværdi som

gennemsyrede samme tankesæt. Formålet med Flora Danica – i såvel bogværk som på steldele – var ikke at hylde den frie vilde danske natur, som mange i dag tror, det var derimod en hyldest til en natur, der skulle tæmmes, struktureres og udnyttes. Orden, viden og profit var omdrejningspunktet og hele fundamentet for kortlægningsarbejdets igangsættelse. Flora Danica-projektet var en vigtig byggeklods til vækst, som i kulturlandskabet spejlede sig i landboreformernes samtidige gennemførelse. National oprustning på viden og landbrugsområdet var målet, og det som pragtservicet skulle promovere. En promovering, der ikke alene gennem sine botaniske

dekorationer pegede på potentialer i det danske riges områder, men som også i sine tilhørende dekorationsstykker skulle udvise, hvor stort og velordnet et rige, som kongen var sat i spidsen for.

Til det formål var stellet oprindelige dekorationsstykker indlysende. I de to beretninger fra henholdsvis 1790 og 1791 findes de første vidnesbyrd om disse små figurer gengivende det danske militærvæsens uniformer og regionale folkedragter, som Flora Danica-stellet oprindeligt var tænkt med. I den første bevarede optælling af steldele fra *Den Kongelige Danske Porcelænsfabrik*, der i 1792 fandt sted, bekræftes udsagnene.¹⁶ I optæl-

De oprindelige figurer i nationaldragter og militærklæder, der hørte til Flora Danica-servicet, er ikke bevaret, og kendskabet til dem begrænser sig i dag alene til to kilder og optællingen i 1792. Hvorledes de så ud, vides derfor ikke. Den eneste gengivelse af et levende væsen, der er bevaret i Flora Danica-servicet, er den lille torskefigur på fiskefadene, hvilket er endnu et nationalt vidnesbyrd om, at det danske rige var omgivet af vand, og saltvandsfisk derfor hørte til kongerigets herligheder. Kongernes Samling. Foto: Iben Kaufmann.

Flora Danica-stellets dele er alle forsynet med latinske navne på dekorationerne og referencer til det bagvedliggende bogværk, så steldelen let kobles til kortlægningsarbejdet. Kongernes Samling. Foto: Iben Kaufmann.

lingen fremgår det nemlig, at stellet da bestod af 988 dele, hvoraf de 54 var figurer. Figurerne præciseres ikke nærmere, men de må være identiske med beskrivelserne. Allerede ved næste optælling i 1794 var de blevet afløst af diverse dekorative steldele med pouserede blomster i porcelæn.¹⁷ Hvorfor de små figurer, der forestillede undersåtter fra bønder til militærfolk, blev udskiftet, må endnu stå uafklaret hen, men med tilstedeværelsen frem til 1792 har de uden tvivl understøttet stellet nationale tone og skabt sammenhæng mellem stel, bogværk og kongerige. Hele Flora Danica-projektet var i sin grundtanke koblet til netop kongens undersåtter, idet kortlægningen var tænkt som et konkret arbejdsredskab til brug i landbruget. I de smukke kobberstik og ledsagende tekster skulle bønderne efter planen finde viden om deres planter og melde tilbage, hvis de lå inde med information om, hvordan den vilde flora kunne udnyttes.

Diplomatiske spilleregler

Med figurer af rigets bønder og militærfolk i fuld uniform mellem steldele med nationens planter bliver det mere end almindelig svært at forestille sig Flora Danica-serVICET på et fremmed statsoverhoveds taffelbord. Uagtet at Flora Danica-bogværket også havde et prestigemæssigt sigte ud over national fremdrift og var tænkt til at styrke kongemagtens renommé i udlandet, så var den nationale signalværdi med figurerne i stellet så åbenlys, at den for andre end et indenrigspublikum næsten må have taget appetitten fra den spisende, inden middagen blev serveret. I tidens uskrevne regler for gaveudveksling mellem regenter var det god tone altid at imødekomme modtageren i dekorationer – særligt i taffelservicer, der var skabt specifikt med det formål at blive givet bort.¹⁸

Det kunne være i form af monogrammer, våbenskjolde eller figurer, som blandt andet sås på det dessertstel, som Katharina den Store i 1772 modtog fra kongen af Preussen, Frederik den Store (1712-86).¹⁹ I Flora Danica-stellet er der ingen tegn på den mindste smule leflen for kejserinden. Her er det alene det danske riges potentialer, der er i fokus, hvilket en god diplomatisk gave naturligvis også afspejler,²⁰ men sjældent som eneste udsagn. Det er som om, at stellet i sin oprindelige nationale udgave lader forstå, at det ikke sigtede på et taffelbord i det russiske, men derimod på en national beskuer, der, som dekorationerne og figurerne, var forankret i det danske kongerige.

Det entydige fokus på Danmark, sammenholdt med det faktum at franskmændene i 1790 fik oplyst at ingen på fabrikken endnu vidste, til hvem stellet var tiltænkt, giver plads til helt andre forklaringer på Flora Danica-servicets sigte. For nok kan uvidenheden blandt fabrikkens ansatte forklares med et ønske om at holde gaven til kejserinden hemmelig – som indtil nu har forklaret tavsheden.²¹ Men idet der ingen forudgående betaling foreligger på produktionen fra hoffets side, og diplomatiske gaver ikke normalt hemmeligholdes, bliver forklaringen svær at acceptere. Forklaringen på Flora Danica-stellets opståen og formål skal måske derfor findes et helt andet sted – et sted der kobler servicet mere direkte til blandt andet herregårde som *Gammel Estrup*?

Et andet bud

Måske skal de manglende arkivalske udsagn ikke forklares med bortkomne arkivkasser, men derimod at stellet i sine første år ikke kastede skriftlige kilder af sig. Hvis stellet blev skabt på foranledning af porcelænsfabrikkens ledelse – fra 1784 med førømtalte Theodor Holmskiold i

spidsen – er produktionen måske et selvgjort projekt fra fabrikkens side uden forudbestemt aftager. Har der alene været tale om interne ordrer, har produktionen ikke nødvendigvis affødt skriftlige vidnesbyrd. Til at understøtte denne udlægning kan en notits i avisen *De til Forsendelse med Posten Kongelig aleene privilegerede Jydske Efterretninger og almindelige Stifts-Tidender* fra marts 1803, kort efter stellet var overdraget til kongehuset, benyttes. I den hidtil i forskningen ikke inddragne omtale bliver følgende oplyst for avisens læser:

*Den kongl. Porcellainsfabrik gjør under dens nuværende Administrator vigtige Fremskridt. Den skønneste af Fabrikkens Produkter, er en Taffelservice, bemalet med alle de Blomster og Vexster, som indeholdes i Flora danica. Da den, formedelst sin Kostbarhed, hidtil ikke har kundet afsættes, skal den nu bruges ved det kgl. Taffel, hvorved Fabriken vinder en betydelig Indtægt aarlig.*²²

Kan ordlyden tages for gode varer, så tyder det ikke på, at der har stået nogen bag stellet fremstilling andre end porcelænsfabrikken selv. Er det tilfældet, så har sigtet med fremstillingen formentlig ikke været at imødekomme en udenlandsk kejserinde, men derimod et indenrigsmarked. Hvis ikke det danske kongehus fra starten var tænkt som aftager. Som ejer af fabrikken kunne kongehuset i sidste ende ikke rigtig undsige sig stellet, i takt med at det i volumen og økonomiske udgifter voksede sig så stort, at fabrikken reelt blev truet af konkurs.²³ Skal vi tro direktionens egne ord, blev porcelænsfabrikken ved betaling af de 23.224 rigsdaler 48 skilling i 1802 alene:

Den unge kronprins Frederik (den 6.) portrætteret omkring 1781 af kunstneren Jens Juel (1745-1802). Grundet Christian den 7.s mentale sygdom var Enevældens reelle centrum sat uden for indflydelse. Vejen til magten og tidens førte politik gik derfor via kongehusets øvrige medlemmer og fra 1784 gennem den unge kronprins, som fra da af fungerede som medregent og landets egentlige magthaver. Maleri, Kongernes Samling.

[...] holdt skadesløs for de derpaa anvendte Omkostninger. Ligesaalidt som vi tør smigre os med Haabet at Hans Kongl. Majestæt vil aller-naadigst behage at forøge denne Sum med det som kunde anses for en billig Avance eller i det mindste fuldkommen Skadeløsholdelse.²⁴

Er forklaringen på stellet fremstilling at finde her, skal anledningen til produktionen formentlig ikke søges i et udenrigspolitisk spil med Katharina den Store, men derimod i den indenrigspolitiske kamp om landboreformerne, som netop i 1789 stod på gloende pæle. Frem til 1788, hvor beslutningen om stavnsbåndets ophævelse var den foreløbige kulmination på reformarbejdet, havde det danske rige i fire år oplevet reformer i et tempo, som indtil da havde været ganske uset, og som nu begyndte at kaste alvorlige kritiske røster af sig.

I lyset af landboreformerne

Ønsket om at effektivisere landbruget gennem reformer havde op gennem 1700-tallet sat sit præg på arbejdet i den danske konges regeringskontorer uden dog for alvor at blive ført konsekvent ud i livet. Gamle normer, vane-tænkning og et udtalt hensyn til godsejerstanden stod i vejen. Først med kronprins Frederiks (den 6.) magtovertagelse som 16-årig i 1784, hvor han med en række markante reformvenlige storgodsejere som C.D.F. lensgreve Reventlow (1748-1827), Ernst lensgreve Schimmelmann (1747-1831) og A.P. lensgreve Bernstorff (1735-97) i ryggen greb magten over Christian den 7., kom der for alvor skred i reformarbejdet lagt i hænderne på *Den Store Landbokommission*, der i 1786 blev nedsat. Samtidig var tiden nu moden til at koble de nye tiltag i produktionen sammen med et nyt blik på bondens stilling og poten-

tialer. Med den unge kronprins i spidsen og landbokommissionen som instrument iværksattes en reformbølge, som sigtede mod at transformere det danske rige fra et enevældigt, feudalt samfund i stampe befolket med en stavnsbundet, ineffektiv landbefolkning til en moderne, driftig stat i tråd med Oplysningstidens idealer om fremdrift, nytte og profit befolket med virksomme og oplyste samfundsborgere. Omdrejningspunktet var med andre ord lagt på effektivisering af landbruget, udnyttelse af rigets uudnyttede ressourcer, udbredelse af viden samt sikring af bøndernes retsforhold. Med ordnede juridiske forhold og oplysning var det regeringen og kongemagtens tanke og håb, at bønderne ville blive motiveret til at blive virksomme og stræbsomme – til egen fordel og til gavn for det samlede rige.

Reformarbejdet var til en start båret frem af stor entusiasme fra kronprinsen og den nye regerings side. Optimismen var stor, og med økonomisk medvind fra en positiv handelsbalance – foranlediget af det danske riges neutralitet i de verserende europæiske krige med tilhørende handel til følge – slog regeringen over i en ny kurs. Fra tidligere at arbejde med en indirekte reformlinje, hvor gode forbilleder skulle motivere til frivillige reformer, var det nu en direkte reformlinje med påbud gennem lovgivning, som anviste vejen.²⁵ Et skifte, der naturligt affødte en hidtil uset debat i samfundet både fra tilhængere og modstandere. Hos det fremvoksende borgerskab og hovedstadens embedsværk blev regeringens reformiver hilst velkommen, mens der modsat voksede en stigende utilfredshed frem i store dele af godsejerstanden, som følte sig presset af den voksende statsmagt og manglende hensyntagen til nedarvede rettigheder og traditioner. I diverse aviser, tidsskrifter, private klubber og sågar helt ind i regeringskontorerne

Jørgen lensgreve Scheel gengivet af tidens foretrukne portrætmaler Jens Juel i 1794 fire år efter han satte sin underskrift på tillidsskriftet. Gammel Estrup Danmarks Herregårdsmuseum. Foto: Roberto Fortuna.

og i hoffets inderste kredse tog diskussionen til i kølvandet på reformerne. Vedtagelsen af stavnsbåndets ophævelse i maj 1788 medførte ganske uhørt, at to af gehejmestatsrådets medlemmer, Joachim Otto Schack-Rathlou (1728-1800) til *Rathlousdal* og Frederik Christian Rosenkrantz (1724-1802), besidder af stamhuset *Rosenholm*, trak sig fra deres embeder i protest.²⁶ Afstanden mellem tilhængere og modstandere var på det tidspunkt blevet afgrundsdyb, og en giftig stemning bredte sig hos landets elite.²⁷ Politiske stikpiller, personangreb og social isolation, der havde til formål at sætte modstandere eller tilhængere af reformerne i et dårligt lys eller udelukke dem fra det gode selskab, blev efterhånden hverdagskost.²⁸

Tillidsskriftet 1790 og Jørgen Scheel

Påvirkningen af regeringen og kronprinsen skete ikke kun gennem kvalificerede argumenter eller politisk bagvaskelse, men også gennem politiserende stikværker, tendentiøse kantater og teaterforestillinger møttet på kongefamilien. Som eksempelvis digteren Thomas Thaarups (1749-1821) stykke *Høstgildet*, opført på *Det Kongelige Teater* i 1790 ved kronprinsens bryllup,²⁹ og hans anrån til Christian den 7. i anledning af kongens fødselsdag i 1786:

*O Fader! bryd hans tunge kæde
Og gud velsigne skal din dåd
Hør landets fader, trældoms klage
Hør! ak! den håber trøst af dig.*³⁰

Tilkendegivelser gennemsyrede alt og alle helt ned til motiverende navngivninger af nye foretagender som tobaksfabrikken *Friheden* på Christianshavn, der måneden før

stavnsbåndets fald fik sit proaktive navn.³¹ På alle planer og i alle retninger blev der lavet tiltag, der skulle ansøre styret og kronprinsen i en ønsket retning. Frihedsstøtten er et blivende eksempel på et sådant tiltag. Initieret af det københavnske borgerskab i 1792 for at holde styret på rette kurs og som modsvar på det såkaldte *tillidsskrift*, som på initiativ af blandt andet Christian Tønne Frederik rigsgreve Lüttichau (1744-1805) til *Åkær* landede på den nygifte kronprins' og dennes svigerfars borde i august 1790.³² I tillidsskriftet havde 103 hovedsageligt jyske godsejere under dække af en hyldesterklæring skrevet under på, at reformarbejdet burde tilbagerulles, idet det havde frarøvet dem rettigheder og nu truede landets sikkerhed og velstand:

Hidtil har hver dansk Mand været overbeviist om, at de samme Love, som paalagde ham sine Pligter imod sin Konge, ogsaa beskyttede ham i sine Rettigheder, og forundte ham fri Brug af sine lovlig erhvervede Eiendomme; men som der for nogle Aar siden lader til at være optrukket et Uveir over Dannemark, hvis befrygtelige Udbrud lader til, meest at træffe Proprie-

Frihedsstøtten, her gengivet af Frederik Ludvig Bradt (1747-1829) omkring 1800, er det i dag bedst kendte vidnesbyrd om de politiske meningsudvekslinger, der foldede sig ud ved hoffet og særligt i København, mens kampen om landbo-reformerne stod på. I 1797 stod støtten færdig, den var finansieret af især hovedstadens borgerskab og embedsværk, der med støtten ville motivere styret til at fortsætte reformerne. Måske Flora Danica-stellet havde samme formål? Akvarel, Statens Museum for Kunst.

*tair-Standen, og Jordegods-Eierne, saa have vi vel Aarsag at frygte for vores Eiendommers almindelige Undertrykkelse, Indgreb i vores Rettigheder, som paa Lovene ere grundede, og vores Friheders Indskrænkelse, der med Tiden vil gjøre os brødløse, forvilde en Forstyrrelse i det Heele, bringe Landet nær sin Undergang, og gjøre Efterslægten ulykkelig.*³³

Tillidsskriftet skulle frem til april året efter blive et brandhedt emne i debatten for og imod reformerne, som kulminerede i foråret 1791 med nedsættelse af en undersøgelseskommission og en injuriersag ved Højesteret mellem Lüttichau og landbokommissionens sekretær Christian Colbiørnsen (1749-1814). Her tabte Lüttichau, samtidig med at undersøgelseskommissionen fandt, at flere af underskrifterne på tillidsskriftet var forfalskninger.³⁴

En underskrift, der ikke var forfalsket på det utilfredse skrift, var "*Scheel til Grevskabet Scheel*" – Jørgen Scheels egenhændige signatur.³⁵ Ejeren af *Gammel Estrup* stillede sig således på modstanderens side i debatten om reformer. Med sine store besiddelser i det jyske, og med sin fornemme titel af lensgreve, var Jørgen Scheels underskrift på skriftet af stor betydning, og måske derfor var det en desto større fornærmelse for regeringens medlemmer. I hvert fald tog rentekammerchef C.D.F. Reventlow det ilde op, og både han og hustruen lagde bevidst afstand til Scheel.³⁶ I januar 1791, hvor polerne endnu stod skarpt over for hinanden, og ingen endnu vidste om protesterne ville få kronprinsen på andre tanker, blev der fra familien Reventlows side ikke gjort antræk til imødekommenhed overfor Scheel og hans medsammensvorne:

*I går var vi budt til bal hos le petit comte Scheel, min mand ville ikke derhen og fandt det impertinent af ham, der siden forrige år ikke har sat sin fod i kammeret og ikke heller nogensinde har sagt ham et ord til undskyldning, fordi han havde underskrevet det jyske andragende. At han kunne tro, han ville komme. Jeg renoncerede uden nogen overvindelse, da børnene ikke engang var budt med, hvilket ville have været det eneste, der havde kunnet friste mig.*³⁷

Jørgen Scheel var i regeringskredse ikke velanset. Vel både fordi han havde underskrevet protesten, og uden tvivl fordi han stod på venskabelig fod med Lüttichau, som blandt andet havde anmodet greven til *Gammel Estrup* om at være behjælpelig med udbredelse af tillidsskriftets indhold i de hamborgske aviser.³⁸

Et indlæg i debatten

Kan opstarten af Flora Danica-stellet mon ses i sammenhæng med denne ophedede debat om landboreformerne? Som et selvbestaltet bidrag fra *Den Kongelige Danske Porcelænsfabrik* i motiveringen til yderligere reformer og værn mod bølgen af protester? Eller måske blot som pligtskyldig støtte til den førte kurs af en fabrik i kongehusets eje? Opstarten af produktionen kunne tyde derpå. Året 1789 er sammenfaldende med den stilstand og kursændring i landbokommissionens virke, som protesterne efter stavnsbåndets ophævelse affødte, og som i første omgang lammede yderligere initiativer i henvend to år.³⁹ Fastholdt kronprinsen den første reformpolitik – om end i en mere godsejervenlig linje efter 1790 – var det endnu ikke givet i 1789 med den voksende uro særligt

Den faste kuvertopdækning med Flora Danica-servicet med dekorationer af den vilde danske flora sat til skue på alt fra talerknær, bestikskafter, saltkar, smørdåse med tilhørende fad, vinkøler til det uundværlige plat-de-menagefad med tilhørende kander. Ingen kunne ved placering foran opdækningen være i tvivl om, at de ikke blot sad til bords med et udsøgt og fornemt service, men også et service der havde noget på hjerte. Kongernes Samling, foto: Iben Kaufmann.

fra provinsen. I den usikre situation, hvori reformerne stod og som gav spillerum til indlæg som tillidsskriftet, kunne et stel med afbildninger af den danske flora – et vidnesbyrd om rigets potentielle velstand – i kombination med små figurer af nationens bønder – om hvem kampen i reformarbejdet netop stod – være en indirekte vej til at vise sit sindelag. Gennem såvel motivvalg som figurer tegnede stellet helt bevidst det modsatte billede af reformernes virkning, end hvad tillidsskriftets dystre udsigter og modstanderne formåede. Dekoreret med uforløste potentialer og arbejdsomme bønder og dertil

et velordnet militærvæsen talte Flora Danica-servicet direkte ind i styrets indtil videre førte politik og ikke mindst direkte ind i den unge kronprins' hjerte, der foruden en velvillighed for reformer bankede stærkt for militæret.⁴⁰ Er produktionen af pragtporcelænet mon igangsat for at få brudt stilstanden og for helt ind på det kongelige taffelbord at motivere til fastholdelse af reformlinjen, der fra 1788 og frem var under angreb?

Lægges denne betragtning ned over Flora Danica-servicet, så bliver stallets formål endnu et partsindlæg i den politiske kultur og afsættet for et politisk tonet måltid,

hvor kongehuset og regering på det skrøbelige porcelæn kunne bekræftes i rigets potentialer og nytte af reformer og viden. På terriner, tallerkner, saladiers og fade pibede motiverne fra bogværket frem og satte afsættet for det kongelige taffel på fuldt display. Ikke forstået som råvarerne til de fornemme retter, men hele fundamentet for den velstand, hvorpå riget hvilede, som kronprinsen på kongens vegne var den gudsfaderlige udvalgte til at sikre og udnytte til gavn og glæde for alle. Uudnyttede planter, som måltidets deltagere via de latinske navne og referencenumre på bagsiden kunne søge oplysninger om i bogværket. Hvorvidt det nogensinde er sket, er nok tvivlsomt – men bevidstheden derom må have været til stede ved taflet eller kommet til gæsterne, så snart steldelens motiver blev blottet under de mange retter.

Mellem diplomatiske myter og landboreformer

Har tanken med Flora Danica-servicet til en start været et partsindlæg til fordel for reformlinjen fra porcelænsfabrikkens side, fik stellet heller ikke her den ønskede effekt. Akkurat som tilfældet er med historien om det udenrigspolitiske sigte, hvor Katharina den Store døde, før produktionen var færdig, stod stellet først færdigt, da tonerne fra reformbevægelsen var klinget af.

Da produktionen af Flora Danica-stellet endelig opførte i 1802, var årtierne med omsiggribende reformarbejde forbi. Det danske rige stod da på tærsklen til *Englandskrigene* med nye uoverskuelige udfordringer og militært nederlag forude. Det politiske klima ved hoffet forandredes naturligt hermed med et skifte fra et indenrigs- til udenrigspolitisk sigte, og da samtidig de gode konjekture, der havde bidraget til reformiveren, efterhånden hørte fortiden til, gik landboreformerne i

stå. Da Christian den 7. første gang kunne spise sin dessert af Flora Danica-servicet ved sit fødselsdagstaffel i januar 1803, var stellet således nok i sin volumen og nyhedsværdi et blikfang på taffelbordet, men samtidig var det et bedaget vidnesbyrd om en tid, der definitivt var overstået. Måske derfor – eller måske fordi Flora Danica-stellet i al sin skønhed er en skrøbelig og næsten u håndterbar størrelse – blev servicet kun lejlighedsvis brugt. Nærmest før det første gang kom på taffelbordet, var stellet mere musealt end i brug. Allerede i 1851 overgik servicet fra hofkonditorens varetægt til *Rosenborg*, hvor hovedparten af stellet ved leveringen i 1803 var blevet installeret. Her blev det fremvist som eksempel på den danske enevældes kunstneriske og oplyste stæde og altså med den dragende og næsten mytiske fortælling om den russiske kejserinde som aftager.

Hvorvidt det vitterligt var hensigten med stellet, og der er noget om snakken, når Flora Danica-servicet fortsat kobles til Katharina den Store, må indtil videre forblive et mysterium. Et mysterium, der med al sin dramatik og sit storpolitiske sigte skygger for et andet bud på servicets formål. Et bud, der kobler stellet direkte til en politisk kamp for og imod landboreformer og helt ind på det kongelige taffelbord. Uagtet hvilken udlægning, man vælger, er det kendetegnende for begge bud på historien bag Flora Danica-stellet, at der er en direkte kobling til *Gammel Estrup* og dermed til to generationer af familien Scheel, der, som det storslåede service, placerer sig mellem diplomatiske myter og landboreformer.

Noter:

- 1 For yderligere information om Christen Scheels endeligt i Rusland, se Andersen 2010.
- 2 Bencard 1995, s. 14.
- 3 *Staats- und Gelehrte Zeitung des Hamburgischen Unpartheyischen Correspondenten*, 19.06.1790. Oversat fra tysk af forfatteren. Tak til museumsinspektør, ph.d. Kristofer Schmidt, Museum Nordsjælland, for undersøgelser i og udlægning af de udenlandske aviser.
- 4 *Gazette de Cologne*, 02.07.1790. Oversat fra fransk.
- 5 Bencard 1996, s. 6-7.
- 6 Det er uvist, hvilken søn der er tale om. Jævnfør Nyrop 1901, s. 213 havde porcelænsdirektør Frantz Henrich Müller tre sønner, der alle døde før ham. Den omtalte bror i citatet må være den yngste søn, Frantz Henrich Müller (1768-94), der døde netop i februar 1794 og blev begravet den 4. marts 1794 fra Vor Frelser Kirke, Vor Frelser Kirke Ligprotokol 1789-1813.
- 7 Citat hentet fra Bencard 1996, s. 7. Oversat hos Bencard fra tysk.
- 8 Dorenfeldt 2016 s. 74. I dagbogen er prisen på frokoststellet oplyst til 1.000 rigsdaler, mens Dorenfeldt oplyser, at frokoststel fra perioden kostede op til 700 rigsdaler.
- 9 Grandjean 1975, s. 22. Museumsdirektør, mag.art. Mogens Bencard mener, at der er tale om denne vase, uden han dog studser over prisforskel eller tidsforskydning, se Bencard 1996, s. 7.
- 10 Nyrop 1901, s. 199.
- 11 Citat hentet fra Raabyemagle 1999, s. 576. Oversat af Raabyemagle fra engelsk.
- 12 Comte de Piles 1796, venligst oversat fra fransk af ph.d. Karen Benedicte Busk-Jepsen.
- 13 Thorkelín 1793, s. 30-32. Thorkelíns beskrivelse udkom oprindeligt på engelsk i London i 1791 og blev oversat to år senere i 1793 og udgivet i København.
- 14 Wagner 1990, s. 27.
- 15 Dreyer 1790, s. 84. Tak til museumsinspektør, ph.d. Kristofer Schmidt, Museum Nordsjælland.
- 16 Grandjean 1950, s. 21.
- 17 I den engelske førsteudgave af Thorkelíns beskrivelser fra 1791 angives figurerne i stellet alene at repræsentere “... *the peasants of Denmark and Norway*”, Thorkelín 1791, s. 31-32, mens samme figurer i den danske oversættelse af Thorkelín i 1793 angives som bønder fra Danmark, Norge og Holsten.
- 18 For uddybende oplysninger om brug af porcelæn i diplomati i 1700-tallet, se blandt andet Cassidy-Geiger 2007.
- 19 Kazakevitj 1994, s. 139.
- 20 Cassidy-Geiger 2007, s. 8.
- 21 Grandjean 1950, s. 15. Gentaget i Bencard 1995, s. 7.
- 22 *De til Forsendelse med Posten Kongelig aleene privilegerede Jydske Efterretninger og almindelige Stifts-Tidender* 15.03.1803.
- 23 Den mulige udlægning er samstemmende med Nyrop 1872, s. 223.
- 24 Rigsarkivet, 463, Den kgl. Porcelænsfabrik, promemoria 30. november 1802.
- 25 Løgstrup 2015, s. 291.
- 26 Ibid., s. 234-236.
- 27 Kryger 1986, s. 22.
- 28 Løgstrup 2015, s. 213.
- 29 Kryger 1986, s. 27.
- 30 Citat hentet fra Bjørn 1992, s. 143-144.
- 31 Kryger 1986, s. 22.
- 32 Bjørn 1979, s. 29.

- 33 Colbiørnsen 1790, s. 6.
- 34 Løgstrup 2015, s. 240.
- 35 Colbiørnsen 1790, s. 50.
- 36 Ikke ulig hvad familien Reventlow gjorde til en anden markant person bag tillidsskriftet, baronesse Krag-Juel-Vind til Stensballegård, se Bjørn 1979, s. 39-40.
- 37 Rigsarkivet, Reventlow, 8, brev fra Frederikke Reventlow til Louise von Stolberg 22.01.1791. Oversat af C.B.J.C.L.F. Reventlow fra tysk til dansk.
- 38 Bjørn 1979, s. 30.
- 39 Løgstrup 2015, s. 238-240.
- 40 Engberg 2009, s. 97.

Litteratur:

- Andersen, Jesper Munk: "Christen Scheel og Det russiske Rige", i: Britta Andersen m.fl. (red.): *Herregårdshistorie 5*, Gammel Estrup – Herregårdsmuseet 2010, s. 42-55.
- Bencard, Mogens: *Flora Danica. Botanik på porcelæn, art nr. 59*, Rosenborg 1995.
- Bencard, Mogens: "Flora Danica og Bornholm", i: Jens Sørensen (red.): *Jul på Bornholm, kulturhistorisk årsskrift 1996*, Bornholms Tidendes Forlag 1996, s. 3-8.
- Bjørn, Claus: *Den gode sag, en biografi om Christian Ditlev Frederik Reventlow*, Gyldendal 1992.
- Bjørn, Claus: "Den jyske proprietærfejde, en studie over gods-ejerpolitik og bondeholdninger omkring 1790", i: *Jyske Samlinger*, ny række XIII, 1-2, 1979, s. 1-70.
- Cassidy-Geiger, Maureen (red.): *Fragile diplomacy, Meissen Porcelain for European Courts ca. 1710-63*, The Bard Graduate Center for Studies in the Decorative Arts, Design, and Culture 2007.
- Colbiørnsen, Christian: *Betragtninger i Anledning af endeel jyd-ske Jorddrotters Klage til Hans Kongelige Høihed Kronprindsen*, København 1790.
- Dorenfeldt, Lauritz G.: *Kongeligt porcelæn, brogetmalet porcelæn fra den kongelige porcelainsfabrik 1775-1810*, Nyt Nordisk Forlag 2016.
- Dreyer, Christian: *Breve til en udenlandsk ven om Danmark*, Sorø 1790.
- Engberg, Jens: *Den standhaftige tinsoldat – en biografi om Frederik 6.*, Politikens Forlag 2009.
- Grandjean, Bredo L.: "Den kongelige fabrik. Perioden 1775-90", i: *Den kongelige Porcelainsfabrik 1775-1975*, København 1975, s. 8-27.
- Grandjean, Bredo L.: *Flora Danica stellet*, København 1950.

Kasakevitj, Natalja I. og Lidija V. Ljakhova: "Vesteuropæisk porcelæn og fajance", i: Birgitte Anderberg (red.): *Til taffel i vinterpaladset*, Museet på Koldinghus 1994, s. 139-191.

Kryger, Karin: *Frihedsstøtten*, Landbohistorisk Selskab 1986.

Løgstrup, Birgit: *Bondens frisættelse, de danske landboreformer 1750-1810*, Gads Forlag 2015.

Nyrop, Camillus: *Den danske porcelænstilvirkning og andre dermed beslægtede tilvirkninger, et industribillede*, København 1872.

Nyrop, Camillus: "Frantz Henrich Müller. Den kgl. Danske Porcelænsfabriks Stifter", i: *Personalthistorisk Tidsskrift*, årgang 22, 4. række, 4. bind, 1901, s. 127-217.

Piles, Comte de m.fl.: *Voyage de deux Français en Allemagne, Danemarck, Suède, Russie et Pologne, fait en 1790-1792*, Paris 1796.

Raabyemagle, Hanne: *Christian VII's Palæ, Amalienborg, bind 2 Det kongelige palæ 1794-1996*, Selskabet til Udgivelse af danske Mindesmærker, Christian Ejlers' Forlag 1999.

Thorkelín, Grímur Jónsson: *Sketch of the character of his royal highness the prince of Denmark*, London 1791.

Thorkelín, Grímur Jónsson: *Udkast til en Karakteristik af Hans Kongelige Høihed Kronprindsen af Dannemark*, København 1793.

Wagner, Peter: "Det kongelige værk Flora Danica", i: Ole Villumsen Krog (red.): *Flora Danica og det danske hof, udstilling af porcelæns-, guld- og sølvservice, Christiansborg Slot 24. maj – 30. september 1990*, København 1990, s. 15-43.

Kilder:

Rigsarkivet, 463, Den kgl. Porcelænsfabrik, Sager til extractprotokol, 1802-1807.

Rigsarkivet, Christian Benedictus Johan Ludvig Conrad Ferdinand og hustru Sophie Pauline Reventlow, Oversættelser af Chr. D.F. Reventlow og hustrus breve til forskellige m.m., kasse 8, 1773-1793.

Rigsarkivet, Vor Frelser Kirke, Ligprotokol 1789-1813.

Aviser:

De til Forsendelse med Posten Kongelig aleene privilegerede Jydske Efterretninger og almindelige Stifts-Tidender, 15.03.1803.

Gazette de Cologne, 02.07.1790.

Staats- und Gelehrte Zeitung des Hamburgischen Unpartheyischen Correspondenten, 19.06.1790.